
MARIA KOZANECKA *

Problematyka geografii regionalnej w nauczaniu akademickim nauczycieli

Celem artykułu nie jest przedstawienie merytorycznej problematyki kursu geografii regionalnej, lecz jedynie zwrócenie uwagi na niektóre kwestie z tego zakresu - może dyskusyjne, jednakże szczególnie aktualne - dotyczące kształcenia nauczycieli.

Nie sposób jednak rozpatrywać interesującego nas przedmiotu nie uwzględniając zarazem ogólniejszych tendencji w geografii jako nauce. Bez wątpienia sytuacja metodologiczna w całej geografii w sposób dość istotny rzutowała i nadal rzuca na ocenę geografii regionalnej, na jej pozycję wśród innych przedmiotów nauczania na poziomie akademickim. Wydaje się, że niejednokrotnie uwagi krytyczne pod adresem geografii regionalnej wyabstrahowane były od rzeczywistego nieklarownego stanu metodologicznego całej geografii, a ponadto pogłębiająca się specjalizacja w obrębie geografii jako nauki doprowadziła:

- 1) do zatarcia głównego przedmiotu badań geografii,
- 2) do nadmiernego nagromadzenia faktów szczegółowych, często mało spójnych z głównym przedmiotem interesującej nas nauki,
- 3) do dychotomii geografii przyrodniczej i społeczno-gospodarczej oraz wąskich specjalizacji i geografii regionalnej,

* Zakład Geografii Regionalnej, Instytut Geografii, WSP Kraków.

4) do systematycznego ograniczania w planach studiów nauczycielskich geografii regionalnej.

Na zasygnalizowane problemy już w końcu lat pięćdziesiątych i w latach sześćdziesiątych zwracali uwagę S. Leszczycki (10), P. George (9), który sformułował koncepcję tzw. geografii aktywnej, E.A. Ackerman (1) zasugerował badania geografii globalnej w ujęciu także regionalnym, J.G. Sauszkin (16) i inni uczeni. Wysuwali oni mniej lub bardziej rozwinięte koncepcje integracji geografii, głównie poprzez eksponowanie roli zbiorowisk ludzkich w środowisku przyrodniczym. Badanie związanych z tą rolą kwestii większość z nich uważała za ważne zadanie geografii regionalnej. Jest jednak znamienne, że ówczesne rozważania niejasno precyzowały przedmiot badań geografii regionalnej.

W ostatnich latach dyskusje dotyczące istoty geografii regionalnej posunęły się znacznie naprzód; przede wszystkim sprecyzowany został przedmiot i cel badań i ściślej określono miejsce geografii regionalnej w systemie nauk geograficznych. Wyrażono pogląd, że geografia regionalna jest dyscypliną ogólnogeograficzną w systemie interesujących nas nauk i ma określone miejsce w tym systemie.

Specyfika geografii regionalnej polega głównie na tym, że nauka ta bada przyrodę, ludność i gospodarkę danego regionu jako określoną, wzajemnie powiązaną całość, jako wynik wzajemnego oddziaływania społeczeństwa i przyrody. Geografia regionalna bada te relacje w ujęciu przestrzennym i dynamicznym, kładąc nacisk na wzajemne uwarunkowania zjawisk i zachodzących procesów.

W związku z przytoczonymi powyżej konstatacjami przypomnieć należy zwłaszcza publikacje B. Dumanowskiego (5), N.K. Mukitanowa (11), S. Berezowskiego (3) oraz A. Dylikowej (7). Bardzo istotne dla skonkretyzowania dyskusji nad geografią regionalną w Polsce, zwłaszcza zaś dla sprecyzowania problematyki badawczej tej dyscypliny, były publikacje M. Rości-

szewskiego (13, 14, 15) i pracowników Zakładu Geografii Światowych Problemów Rozwoju PAN. Wyraźniej określone zostały cele i treści kształcenia geograficznoregionalnego. Wypowiadali się w tym kontekście A. Dylikowa (6), M. Czekańska (4), Z. Batorowicz (2), A. Jelonek (9a), M. Rościszewski (14), J. Flis (8), F. Plit (12) i inni.

Jednym z ważnych postulatów pedagogicznych jest uwzględnianie w procesie kształcenia najnowszych osiągnięć nauki i występujących w niej aktualnie tendencji. Szczególnie poważne zadania rysują się tu przed szkołami wyższymi. Jednakże próby analizy pod tym kątem nauczania w ramach geografii regionalnej w uczelniach polskich są bardzo utrudnione. Przede wszystkim brak programu ogólnopolskiego (ministerialnego), czy choćby wytycznych metodyczno-merytorycznych, gdyż programy, którymi posługują się dydaktycy poszczególnych uczelni, często są schematyczne i tylko wyjątkowo poparte krótkim przedstawieniem głównych idei dydaktycznych i założeń, które im przyświecają.

Występuje także zróżnicowanie wymiaru godzin z zakresu omawianego przedmiotu w różnych uczelniach, od około 170 godzin wykładów i ćwiczeń do 30 godzin, ulokowanych na dodatek w grupie przedmiotów ekonomicznoregionalnych. W najkorzystniejszych przypadkach geografia regionalna ma około 5-7% limitu godzin dydaktycznych przewidzianych dla sekcji geografii. Ponadto w dwóch uniwersytetach (Warszawa, Wrocław) prowadzone są specjalizacje z zakresu geografii regionalnej, nie wiadomo jednak, w jakim wymiarze interesujący nas przedmiot wykładany jest ogółowi studentów geografii.

Trudno bez przeprowadzenia specjalnych badań odpowiedzieć na pytanie, jak i na ile, w ramach kursu geografii regionalnej, uwzględniane są najnowsze osiągnięcia teoretyczne i jak rozpatrywane są węzłowe problemy współczesnego świata z pozycji geograficznoregionalnych. Opierając się na aktywności naukowej geografów regionalnych, założyć można, że sytuacja w tym zakresie przedstawia się względnie poprawnie. Oddziały-

wać tu muszą jednak ograniczająco wspomniane niewłaściwości w odniesieniu do wymiaru godzin. Natomiast pominięte w dotychczasowych rozważaniach seminaria magisterskie i kształcenie magistrów otwierają dla intensywnej, nowoczesnej pojętej działalności dydaktycznej znaczne możliwości. Jeszcze więcej można by uzyskać poprzez próbę szerszego niż dotąd włączenia młodzieży w prace badawcze prowadzone przez nauczycieli akademickich.

W kontekście powyższych rozważań można sformułować m. in. następujące postulaty:

1. zmniejszenia różnic w wymiarach godzin na studiach kształcących nauczycieli,
2. opracowania ogólnopolskich wytycznych programowych, merytoryczno-metodycznych dla geografii regionalnej,
3. możliwie szerokiego uwzględniania przez nauczycieli akademickich w procesie dydaktycznym tej problematyki, która wiązać się może z programem geograficznym obowiązującym w szkolnictwie niższych szczebli.

Często spotykamy się w uczelnianej praktyce dydaktycznej z odrębnym realizowaniem kursu geografii - jak to się zwykło mówić dotąd - regionalnej fizycznej i regionalnej ekonomicznej. Sytuacja ta odzwierciedla dychotomiczne tendencje, tradycyjne podejście do geografii regionalnej, i nie jest zgodna z nowszymi założeniami metodologicznymi.

W myśl założeń teoretycznych systemu nauk geograficznych, geografia regionalna - zmierzając do syntezy badanej rzeczywistości, zróżnicowanej strukturalnie i przestrzennie - powinna uwzględniać problematykę i ustalenia powstające w ramach dwóch podsystemów, a mianowicie podsystemu nauk geografii przyrodniczej i podsystemu nauk geografii społeczno-gospodarczej.

W praktyce dydaktycznej, podobnie zresztą jak w postępowaniu badawczym, choć w jeszcze bardziej imperatywnej formie, powstaje pytanie, jak liczne przy tym powinno się uwzględniać treści, formy środowiska przyrodniczego i społeczno-

-gospodarczego. Jest to pytanie o selekcję problematyki, o selekcję materiału faktograficznego; problem polega tu na wyborze tych faktów, zjawisk, procesów, które istotnie współtworzą zagospodarowanie przestrzenne danego regionu i wydobywają jego funkcje w skali makroregionalnej, a nawet globalnej.

Według J. Flisa (8) ważne jest podejście dedukcyjne w toku zajęć dydaktycznych do charakterystyki regionu. Wielu geografów zaleca rozpoczynanie charakterystyki regionu od wyboru i określenia najważniejszych cech - faktów i zjawisk powiązanych ze sobą - charakterystycznych dla całego badanego regionu, wiodących czy węzłowych, jak to określa np. Z. Batorowicz (2).

Wyróżnienie faktów przyrodniczych i społeczno-gospodarczych spełniających dominujące funkcje w regionie jest następnie pomocne przy wydzieleniu regionów niższego rzędu, pozwala również w toku zajęć uwypuklić cechy typowe regionów, do których można nawiązać przy omawianiu problematyki innych regionów świata.

Nie trzeba jednak dokonując charakterystyki regionu zaczynać od omawiania stosunków przyrodniczych, następnie zasobów surowcowych, poszczególnych działków gospodarki itd., jak to było przyjęte dawniej. Humorystycznie takie podejście określił radziecki geograf Anuczyn słowami: "od geologii do ideologii". Można wyjść od przedstawienia stosunków ludnościowych, od stanu gospodarki i w powiązaniu z nimi omówić stan i wzajemne oddziaływanie innych elementów. Wysuwanie na czoło charakterystyki regionalnej problemów węzłowych wydaje się bardzo uzasadnione w procesie dydaktycznym.

W każdej charakterystyce regionalnej odpowiednie miejsce musi zajmować oczywiście podbudowa faktograficzna - fizyczno-geograficzna, społeczno-gospodarcza, historyczna, polityczna, a w razie potrzeby muszą przyjść z pomocą także inne dziedziny wiedzy.

Istotą jednak regionalnej analizy dokonywanej w toku zajęć dydaktycznych jest wyjaśnianie przestrzennego zróżnico-

wania zjawisk przyrodniczych i społeczno-gospodarczych, przedstawianie ich w ujęciu dynamicznym, z uwzględnieniem zależności i wzajemnych powiązań, wskazywanie na istotne kierunki przemian, na ważniejsze bariery i atrakcje środowiska przyrodniczego z punktu widzenia procesów rozwoju.

Na tym tle rysuje się potrzeba odpowiednio szerokiego włączenia do zajęć dydaktycznych problematyki wynikającej z nowych jakościowo przemian w stosunkach przyrodniczych i społeczno-gospodarczych, charakterystycznych dla współczesnego etapu rozwoju świata, ich globalizacji.

Szczególnie doniosłe, jak się wydaje, jest zagadnienie harmonijnego współżycia społeczeństw ludzkich z przyrodą i wprowadzenie tej problematyki w tok dydaktyczny.

Potrzeba uwzględniania w ramach zajęć dydaktycznych z geografii regionalnej innych ważnych problemów i tendencji rozwojowych współczesnego świata jest oczywista. Niemożliwe i niecelowe jest jednak uwzględnianie ich w identycznym stopniu przy dokonywaniu charakterystyki każdej z dużych jednostek regionalnych. W jednych przypadkach mogą się one znajdować niejako w tle przedstawianych słuchaczom analiz, w innym mogą stanowić jeden z ważniejszych przedmiotów rozważań. Tak np. problemy produkcji żywności i wyżywienia ludzi lepiej omawiać przy charakteryzowaniu krajów o wysokowydajnym i małowydajnym rolnictwie, niedoborach i nadwyżkach produkcji rolniczej, przy analizie lokalnych i ponadlokalnych systemów żywnościowych, w każdym przypadku w kontekście przyrodniczych, społecznych i technicznych uwarunkowań rozwoju rolnictwa.

Konsekwencje współczesnej rewolucji naukowo-technicznej muszą być rozważane przy charakterystyce wybranych krajów czy makroregionów przodujących w rozwoju, ale także wybranych krajów słabo rozwiniętych.

Obserwujemy załamywanie się tradycyjnych układów przestrzenno-funkcjonalnych. Następują zmiany w strukturze branżowej przemysłu w regionach rozwiniętych i słabo rozwiniętych gospodarczo, przemieszczania przemysłów tzw. tradycyjnych,

szczególnie uciążliwych i o mniej nowoczesnych technologiach do tej słabszej grupy krajów. Postępuje różnicowanie się tzw. krajów Trzeciego Świata, szybkie przybliżanie się niektórych z nich w pewnych dziedzinach lub globalnie do krajów wysoko rozwiniętych. Zmienia się istotnie struktura zatrudnienia. Występują nowe powiązania w handlu zagranicznym i koncentracja kierunków wymiany ściślej nawiązująca do sfer powiązań kooperacyjnych, wielostronnych porozumień międzynarodowych o charakterze gospodarczym, a często również politycznym.

W związku z tym, że pewne kraje mają odpowiednio duży potencjał ekonomiczny, finansowy i wykazują zdolności innowacyjne, obserwuje się umacnianie tendencji wyrażających się w nowych zależnościach w ramach tzw. rozwoju zależnego/współzależnego; w związku z powstaniem potężnych, ponadnarodowych organizacji gospodarczych występuje zjawisko powstawania jak gdyby dwóch gospodarek: ponadnarodowej i krajowej, funkcjonujących obok siebie (M. Rościszewski, 15), prowadzących do tworzenia się tzw. obszarów centralnych, peryferyjnych - depresyjnych, jak to m. in. formułuje M. Rościszewski (15).

Mówiąc krótko widoczne jest, że organizacja przestrzeni społeczno-gospodarczej i politycznej ulega współcześnie daleko idącym przemianom. Przekształcają się dawne układy, tworzą się lub przeobrażają ugrupowania regionalne o różnym charakterze, rozszerza się zasięg i formy ich powiązań wewnętrznych i zewnętrznych. Kwestia dostatecznie wnikliwego geograficznoregionalnego oświetlenia przemian i roli różnych ugrupowań państw takich, jak RWPG, EWG, ASEAN, Wspólnota Gospodarcza Państw Afryki Zachodniej, czy OPEC jest jednym z ważnych zadań dydaktycznych.

Wymieniając niektóre zagadnienia czy elementy treściowe zwracano uwagę na ich aktualność oraz celowość i możliwość uwzględnienia w dydaktyce akademickiej. Nie zмирzano przy tym kwestionować doniosłości innych problemów geograficznoregionalnych. Nie zapomniano także, że ogólnym zadaniem kursu geografii regionalnej w ramach studiów geograficz-

nych jest dostarczenie studentom pewnego kwantum wiedzy dotyczącej całego świata.

Podkreślając funkcję informacyjną przedmiotu geografii regionalnej świata, za najważniejsze uznano:

1) wskazywanie młodzieży możliwości samodzielnego zdobywania i rozszerzania wiedzy o zagadnieniach geograficzno-regionalnych, kształtowanie umiejętności i nawyków samodzielnego studiowania;

2) wskazywanie studentom istoty analizy geograficzno-regionalnej i możliwie jak najpełniejsze przygotowanie studentów do jej stosowania.

Zbliżając się do końca rozważań, należałoby podzielić się jeszcze refleksją na temat potrzeby uwzględniania w toku zajęć dydaktycznych problematyki związanej:

- z teoretycznymi podstawami geografii regionalnej i jej miejscem w systemie nauk geograficznych,

- ze specyfiką przedmiotu jej badań oraz istotą i metodologią badań geograficzno-regionalnych.

Wydaje się to ważne z uwagi na: potrzebę przeciwdziałania w procesie kształcenia skutkom dawniej występujących słałości we wspomnianych zakresach oraz obserwowany tu obecnie postęp i potrzebę przybliżania go studentom; dość znaczące miejsce kształcenia geograficzno-regionalnego w programach szkolnych (głównie szkolnictwa podstawowego); konieczność ukazywania wielorakich funkcji geografii regionalnej współcześnie, czemu podejmowanie zagadnień teoretyczno-metodologicznych znakomicie sprzyja.

Widome jest, że wprowadzenie w cykl zajęć dydaktycznych wysuwanych tu postulatów (zwłaszcza kursowych wykładów i ćwiczeń) wymagać będzie dużego wysiłku intelektualnego ze strony kadry naukowej. Już tylko próba odpowiedniego rozłożenia najważniejszych zagadnień merytorycznych w planie tematycznym zajęć, z myślą o tym, aby na wybranych przykładach pokazać ważniejsze światowe tendencje rozwojowe, a później, w dalszych zajęciach, odwoływać się do nich, jest zadaniem

niełatwym. Poważne kłopoty wynikają bowiem z niedostatku aktualnych i możliwie pełnych źródeł, opracowań przewodników, podręczników i map problemowych, co jest szczególnie uciążliwe dla studentów. Oczywiście, najwięcej poważnych kwestii stawia przed nauczycielami akademickimi i nauką w ogóle sama natura procesów rozwojowych świata, natura przemian geograficznych, trudna do zbadania, opisu i przedstawienia, wymagająca od geografii regionalnej ukazania różnych zjawisk i procesów przyrodniczych, społeczno-gospodarczych i innych w ich wewnętrznych powiązaniach i uwarunkowaniach. Z tego powodu bardzo potrzebna jest daleko idąca współpraca dydaktyków prowadzących zajęcia z geografii regionalnej i innych przedmiotów geograficznych, ekonomii politycznej czy nauk politycznych, niestety w praktyce uczelnianej stale pozostająca bardziej w sferze postulatów niż praktyki pedagogicznej.

Równocześnie jednak owe trudności (typu naukowego i dydaktycznego) wynikające ze złożoności geografii regionalnej jako nauki stanowią tylko potwierdzenie jej atrakcyjności intelektualnej i społecznej oraz jej perspektyw rozwojowych.

LITERATURA

1. Ackerman S. A., 1967, Istota badań geograficznych, Przegl. Zagr. Liter. Geogr. IG PAN, z. 1.
2. Batorowicz Z., 1983, Założenia geografii regionalnej w szkole ogólnokształcącej, (w:) Problematyka dydaktyczna geografii regionalnej. Materiały na IV konferencję naukowo-dydaktyczną 3-4 grudnia 1983 r., Uniwersytet Łódzki, Łódź.
3. Berezowski S., 1985, Zintegrowany dualizm geografii, Czas. Geogr., z. 2.
4. Czekańska M., 1983, Analiza treści podręcznika szkolnego w świetle założeń geografii regionalnej i programu nauczania, (w:) Problematyka dydaktyczna geografii regionalnej,

Materiały na IV konferencję naukowo-dydaktyczną 3-4 grudnia 1983 r., Uniwersytet Łódzki, Łódź.

5. Dumanowski B., 1981, Geografia regionalna jako dyscyplina badawcza, *Przegl.Geogr.*, z. 1.
6. Dylkowa A., 1983, Geografia regionalna i geografia ogólna, (w:) *Problematyka dydaktyczna geografii regionalnej, Materiały na IV konferencję naukowo-dydaktyczną 3-4 grudnia 1983 r., Uniwersytet Łódzki, Łódź.*
7. Dylkowa A., 1986, Perspektywy renesansu geografii regionalnej, *Geogr. w Szk.*, nr 1.
8. Flis J., 1983, Opisy krajobrazu, *Geogr. w Szk.*, nr 1.
9. George P., 1966, Geografia aktywna, *Przegl.Zagr. Liter. Geogr.*, IG PAN, z. 1.
- 9a. Jelonek A., 1983, Środowisko geograficzne i gospodarka Jugosławii, (w:) *Problematyka dydaktyczna geografii regionalnej, Materiały na IV konferencję naukowo-dydaktyczną 3-4 grudnia 1983 r., Uniwersytet Łódzki, Łódź.*
10. Leszczycki S., 1975, Geografia jako nauka i wiedza stosowana, PWN, Warszawa.
11. Mukitanow N.K., 1982, Problemy metodologiczne teoretyzacji geografii, *Przegl. Zagr. Liter. Geogr. IG i PZ PAN*, z. 1-2.
12. Plit F., 1986, Kryzys i potrzeba geografii regionalnej, *Geogr. w Szk.*, nr 2.
13. Rościszewski M., 1981, Rozwój zależny a badania nad geografią rozwoju, *Dokument. Geogr. IG i PZ PAN*, z. 5.
14. Rościszewski M., 1985, Geografia regionalna quo vadis? *Geogr. w Szk.*, nr 5.
15. Rościszewski M., 1986, Przestrzeń geograficzna wobec współczesnej rewolucji naukowo-technicznej, (w:) *Współczesne problemy światowych procesów rozwoju, Dokument. Geogr., IG i PZ PAN*, z. 4.
16. Sauszkin J.G., 1966, Perspektywy rozwoju geografii radzieckiej, *Przegl. Zagr. Liter. Geogr. IG PAN*, z. 1.